

Anders Esmark, Carsten Bagge Laustsen og Niels Åkerstrøm Andersen

Poststrukturalistiske analysestrategier

– en introduktion

Indledende spørgsmål

Poststrukturalismen har på trods af sin traditionelle tilknytning til de humanistiske fag efterhånden vundet indpas i de forskellige samfundsvidenskabelige discipliner. Men det er i høj grad sket ved at praktisere poststrukturalisme som socialteori eller politisk filosofi. Diskussionen har været præget af teoretiske og teoriehistoriske bidrag med vægten lagt på gennemgangen af centrale forfatterskaber, begreber og idéer (Laustsen og Berg-Sørensen 1999a; Frank 1989; Belsey 2002; Dews 1987) eller på det idéhistoriske og filologiske bogholderi over disses placering i den vestlige kanon (Lübcke, Rendtorff, Raffnsøe og Diderichsen 2004). Vores tilgang til poststrukturalismen er en anden. Selvom de teoretiske og teoriehistoriske bidrag er uundværlige for udviklingen af poststrukturalismen som samfundsvidenskabelig position, finder vi, at de har skygget for et sigte orienteret mod anvendelsen af poststrukturalismen i konkrete empiriske analyser. Med denne bog søger vi derfor at sætte netop spørgsmålet om, hvilken forskel poststrukturalismen gør for den konkrete analyse, i centrum. Eller med andre ord: vi ser på poststrukturalismen i et analysestrategisk perspektiv.

Analysestrategi er vores navn for den praksis, der består i at skabe det videnskabelige blik, så det sociale emergens bliver iagttagelig. Det, vi gerne vil med denne antologi, er at vise den mangfoldigheden af strategier, der findes for blikkets tilrettelæggelse. Hvordan iagttager vi og gør det sociale emergens synlig? Og hvilke blinde pletter foranlediger de forskellige strategier for iagttagelse? Antologien handler altså om at kvalificere følgende spørgsmål: Hvorfor lige dette blik? Hvorfor lige denne måde at iagttage på (Andersen 1999)?

I nærværende antologi sættes fokus på, hvad vi har valgt at afgrænse som

poststrukturalistiske analysestrategier. Sideløbende har vi produceret en antologi om socialkonstruktivistiske analysestrategier (Esmark, Laustsen og Andersen 2005). Dermed også sagt, at der ligger en sondring mellem poststrukturalisme og socialkonstruktivisme til grund for denne antologi. At drage en sådan sondring går imod den dominerende opfattelse inden for den socialkonstruktivistiske diskussion, hvor poststrukturalismen oftest ses som en del af socialkonstruktivismen (Burr 1995; Jørgensen og Philips 1999). Denne udlægning skyldes imidlertid ikke de centrale strukturalistiske og poststrukturalistiske forfattere selv (hvoraf flere er vendt eksplicit mod socialkonstruktivismen), men derimod den anglo-amerikanske reception af strukturalismen og poststrukturalismen, der har fortolket poststrukturalismen – hvilket her først og fremmest vil sige Michel Foucault og Jacques Derrida – ind i en socialkonstruktivistisk ramme.¹ Når denne indskrivning har kunnet gennemføres, hænger det selvfølgelig sammen med, at der til trods for flere poststrukturalisters modstand mod termen socialkonstruktivisme er mange lighedspunkter mellem de to traditioner. Men der er ikke desto mindre tale om to selvstændige traditioner, der kommer frem til deres pointer ad delvist parallelle – men ikke desto mindre forskellige – spor.

Vores behandling af poststrukturalisme og socialkonstruktivisme som selvstændige traditioner har ikke mindst konsekvenser for den aktuelle diskussion om diskursanalyse. Det er kendetegnende for langt de fleste bidrag, der er inde på spørgsmålet om poststrukturalismens konsekvenser for konkrete samfundsvidenskabelige analyser, at de har valgt diskursanalysen som betegnelse for projektet (Andersen 1999; Jørgensen og Philips 1999; Dyrberg, Hansen og Torfing 2000; Williams 1999; Wodak og Meyer 2002; Titscher, Meyer, Wodak og Vetter 2002; Börjesson 2003). Denne status som næsten enerådende analysestrategi er imidlertid i høj grad resultatet af tendensen at skrive poststrukturalismen ind i en socialkonstruktivistisk ramme. Når vi i denne antologi forsøger at fastholde poststrukturalismen som en selvstændig tradition, har det derfor den afgørende konsekvens, at feltet af mulige analysestrategier åbner sig langt ud over, hvad der kan rummes inden for diskursanalysen. Diskursbegrebet henviser først og fremmest til en åbning af strukturbegrebet i forhold til den klassiske strukturalismes lukke-

1. Selve termen *poststrukturalisme* er i vidt omfang også et resultat af denne anglo-amerikanske reception af de franske kilder, der også ofte sætter lighedstegn mellem poststrukturalisme og postmodernisme (se fx Burr 1995). Vi beholder imidlertid termen *poststrukturalisme* for nemheds skyld.

de og taksonomiske strukturbegreb. Den konkrete udfoldelse af denne åbning finder imidlertid sted på vidt forskellig vis i de selvstændige analysestrategier. At vi drager sondringen mellem poststrukturalisme og socialkonstruktivisme på denne måde har som konsekvens, at spørgsmålet om forholdet mellem disse to traditioner løbende tages op i begge antologiers indledninger, der heller ikke helt kan undgå nogle krydshenvisninger og enkelte gentagelser.

Mod analysestrategi

Når dette ikke er en metodebog i traditionel forstand, er det selvfølgelig, fordi poststrukturalismen ikke umiddelbart lader sig forene med den traditionelle metodeforståelse. Denne forståelse opererer grundlæggende på to niveauer. For det første på et metodologisk niveau, der omfatter de grundlæggende ontologiske og epistemologiske spørgsmål med vægt på udsondringen af klare videnskabsteoretiske og -filosofiske positioner. På dette niveau skelnes der typisk mellem to-tre nogenlunde klare og veletablerede videnskabsteoretiske positioner, henholdsvis den logisk-empiriske position (hvilket her omfatter empirisme, positivisme, logisk positivisme, kritisk rationalisme osv.) og den hermeneutisk-fænomenologiske position. Disse to positioner korresponderer i grove træk til den klassiske filosofiske skelnen mellem anglo-amerikansk (eller "analytisk") filosofi og kontinental filosofi, der selvfølgelig igen kan underpodes i talrige mere nuancerede positioner. Derudover er det forholdsvis almindeligt at opfatte disse to positioner som inspireret af henholdsvis til naturvidenskaberne og humanvidenskaberne. Dertil kommer som regel den historisk-materialistiske position, der efter nogles mening er det første bud på en egentlig samfundsvidenskabelig position. På dette niveau handler det ikke om konkrete metoder, men om det filosofiske grundlag for opfattelsen af metodens funktion, og i den forstand netop om metodologi, altså om metodelære.

På det metodiske niveau handler det derimod om retningslinier for konkrete empiriske analyser. Grundlæggende forstår vi metode som en bestemt måde at forme, indsamle og behandle data på – som fx historiske kilder, penge, handlinger osv. Det specifikke dataformat kræver ofte en bestemt indsamlingsteknik, der så selvfølgelig giver bestemte muligheder og begrænsninger for efterbehandling. En del metoder kan knyttes ganske klart til bestemte fag. Historisk metode definerer (og defineres af) faget historie, *cost/benefit*-analyser faget økonomi og deltagerobservation i store træk faget antropologi. I andre tilfælde er

metoden helt uden fagdisciplinær forankring. Det gælder fx interviews, som der næppe er et bestemt fag, der kan kræve ophavsret til.

Bidragene i denne antologi kan imidlertid hverken indplaceres entydigt på det metodologiske eller metodiske niveau. Der er snarere tale om et mellemliggende analysestrategisk niveau, som vedrører formningen og konditioneringen af det blik, i hvilket det sociale tilbliven bliver synlig som videnskabelig genstand. I poststrukturalisme gælder, "at det man siger om den anden er man selv". En undersøgelse af formeringen af diskurser er selv diskursiv. En dekonstruktion skal selv dekonstrueres. En genealogi har selv en genealogi. Analysestrategi handler om iagttagelsens tilrettelæggelse ud fra det synspunkt, at denne tilrettelæggelse på én gang sætter både iagttager og genstand. Der findes ikke en iagttagerafhængig socialitet. Men der er heller ikke en iagttagelsesuafhængig iagttager. Iagttageren eksisterer ikke før iagttagelsen, men bliver til igennem denne. Måden at se på (blikket) skaber dem begge. Med "analysestrategi" forsøger vi at betegne en strategi for, hvordan man vil forme og konditionere et blik på den sociale verden fra en position i denne verden.

Analysestrategi er simpelthen et blik for blikke. Den analysestrategiske diskussion handler om, hvordan forskellige blikke indrammer forskellige analysestrategier, der lader genstand og iagttager emergere på forskellig vis med forskellige erkendelsesmæssige muligheder og problemer. På det metodologiske niveau er det filosofiske argumenter om beskaffenheden af virkelighed og viden, der afgør, hvad der kan iagttages hvordan. På det metodiske niveau er det dataformatet, der er afgørende. På det analysestrategiske niveau er det derimod et bestemt blik eller begreb, der leder iagttagelsen og former et vist udsnit af virkeligheden på bekostning af et andet. Generelt kan vi sige, at hvor poststrukturalismen indsætter det iagttagelsesbærende begreb, indsættes der i den traditionelle metodeforståelse som hovedregel en teori.

Teori refererer traditionelt til formulering af teser, hypoteser, forudsigelser og generelle modeller osv. Med et logisk-empirisk udgangspunkt er teoriens opgave i store træk at opstille mulige årsagssammenhænge, der muliggør opbygningen af forklaringer: Hvis vi påvirker eller ændrer A, så reagerer B på en bestemt måde. Teori er her stort set sammenfaldende med forbindelser mellem uafhængige og afhængige variabler. Set ud fra et sådant perspektiv er den klassiske metodologiske sondring mellem den logisk-empiriske tradition og den hermeneutisk-fænomenologiske position ikke så afgørende. Det drejer sig grundlæggende stadig om undersøgelsen af årsager til effekter: (sjæle)livets ef-

fekt på teksten, kontekstens effekt på handlingen osv. Heller ikke det historisk-materialistiske udgangspunkt bryder med denne forståelse. Her er målet som oftest at opstille evolutionsmodeller for både den fortidige og fremtidige historiske udvikling. Hændelser og handlinger ses som årsager, der genererer effekter i form af evolutionspring. På trods af de mange andre væsentlige variationer mellem de tre veletablerede positioner, drejer det sig altså altid om, hvad vi meget overordnet kan kalde generelle årsager og effekter.

Poststrukturalismens har en anden erkendelsesinteresse. For så vidt man kan tale om teori i analysestrategiske termer på et poststrukturalistisk grundlag, er teori et program for, hvordan man vil iagttage, hvordan man vil konstruere sin genstand som genstand, og for, hvordan man selv vil komme til syne som iagttager inden for rammerne af et iagttagelsesbærende begreb. Det centrale er, at der altid iagttages et "sted" fra. Beskrivelsen, fikseringen og vurderingen af dette sted er analysestrategiens opgave, og for at udføre denne opgave, støtter strategien sig altid til et iagttagelsesbærende begreb. Dermed bliver forholdet til metodologi og metode også et andet. Den klassiske metodeforståelse tager udgangspunkt i teorien og fortæller os, at metodologi eller videnskabs-teoriens opgave er at sikre, at teorien er konsistent og sammenhængende i forhold til et bestemt erkendelsesfilosofisk grundlag på den ene side, mens det er metodens opgave at forme empirien, så den på den anden side muliggør testning af teorien. Af samme grund opererer den klassiske metodeforståelse med en klar adskillelse mellem teori, metodologi og metode. Med begrebet som udgangspunkt stiller sagen sig imidlertid anderledes. Kort sagt smelter metodologi og metode i poststrukturalismen sammen i den analysestrategiske konditionering af iagttagelsen. Poststrukturalismen opererer ikke med klart adskilte teoretiske, metodologiske og metodiske niveauer, men genererer en unik analysestrategi i forhold til det eller de iagttagelsesbærende begreber.

Poststrukturalismen etablerer sig altså på et analysestrategisk niveau i stedet for den traditionelle metodediskussions to niveauer. Men det betyder ikke, at poststrukturalismen er uforenelig med metodologi og metode. Enhver analysestrategi bygger på den ene side på overvejelser, der er "metodologiske". På den anden side kan en analysestrategi i den konkrete udførelse støtte sig til en eller flere metoder. Pointen er, at metodologi og metode er altid indfældet i en analysestrategisk praksis.

Hvordan kender vi poststrukturalismen?

Efter kort at have indkredset det analysestrategiske perspektiv er det tid til at indkredse poststrukturalismen som tradition og position. Der kan selvfølgelig gøres på et hav af måder afhængigt af valg af slutning og begyndelse (Descombes 1986; Lübcke, Rendtorff, Raffnsøe og Diderichsen 2004). Lidt forenklet kan poststrukturalismen ses som båret af to strømninger. Den ene er den strukturelle lingvistik. Få traditioner har et så entydigt referencepunkt i ét afgørende værk, som det er tilfældet med poststrukturalismens, men især strukturalismens forhold til Ferdinand de Saussures *Kursus i generel lingvistik* (1983, udgivet posthumt i 1916). Den anden strømning, der løber igennem poststrukturalismen er filosofisk. Poststrukturalismen er bundet sammen af en fælles interesse i fænomenologiens tre store tyske H'er: Hegel, Husserl og Heidegger. Dertil kommer en gennemgående interesse i Nietzsches mere eller mindre antifilosofiske praksis. Endelig deler mange poststrukturalister en interesse i Marx og kapitalismekritik. Med en anden spidsformulering kan vi sige, at poststrukturalisme (i hvert fald i sit filosofiske hjørne) er en særlig (fransk) måde at læse tysk filosofi på (Laustsen og Berg-Sørensen 1999b: 10). Det særlige ved læsningen er her, at læsningen ikke er loyal, udlæggende og kommenterende som i klassisk filologi, men snarere går ud på at finde et potentiale hos de tre store H'er nærmest på trods af disses filosofiske systemer. Af samme grund lægges der ofte vægt på detaljer, perifere begreber og bestemte faser i de filosofiske værker, der er oversete i den konventionelle diskussion.

I brændpunktet mellem disse strømninger fødes så poststrukturalismen. For så vidt angår spørgsmålet om forholdet mellem strukturalisme og poststrukturalisme er vores udgangspunkt her et godt gammelt diktum, der lyder, at poststrukturalister også er strukturalister. Det er således vigtigt, at *post* ikke henviser til et "efter" strukturalismen, men snarere skal markere, at der er tale om en videreudvikling (Frank 1989: 21). De tre første bidrag i denne bog handler således mere om strukturalisme end poststrukturalisme. Et af de centrale kendetegn ved poststrukturalismen i forhold til strukturalismen er en understregning af det singulære og enestående, der står mere markant frem i poststrukturalismen end strukturalismen. Dette punkt er knyttet sammen med en interesse for det sociales tidslighed, både i form af en relativt enkel insisteren på strukturers temporale afgrænsning (historicitet), og på begivenheden i betydning brud, forskydninger og hændelser.

Med dette udgangspunkt kan vi tegne et omtrentligt stamtræ, hvor strukturalismens tegnes af importen af den strukturelle lingvistik pointer til antropologien hos Claude Lévi-Strauss, til psykoanalysen hos Jacques Lacan, til litteraturvidenskaben hos Algirdas Julien Greimas, til sociologi og kulturstudier hos François Lyotard og Roland Barthes og til politologien hos Louis Althusser. Herfra udvikles poststrukturalismen i et opgør med nogle af den gamle strukturalismes centrale ideer. I en glidende overgang træder poststrukturalismen frem både hos nogle af de ovennævnte og dels hos dem, der aldrig nåede at være strukturalister uden et *post*: Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jacques Derrida og nyere tilkomne som Slavoj Žižek og Ernesto Laclau. Det, vi her indledningsvis vil fokusere på, er den fællesmængde, som gør det meningsfuldt at tale om poststrukturalismen som en tradition. Det gør vi ved at introducere dels til det stof, som overtages fra strukturalismen og dels til den kritik, som poststrukturalismen retter mod dette grundlag. Kort sagt, hvad er poststrukturalismen rundet af, og hvordan forholder man sig til denne arv?

Det symbolske – eller opgøret med metafysikken

Poststrukturalisme begynder på mange måder med erkendelsen af, at den sociale virkeligheds grundlæggende niveau er det symbolske. Udpegningen af det symbolske tager ofte afsæt i en triangulær sondring mellem det reelle, det imaginære og det symbolske. Det er hos Jacques Lacan, vi finder den mest eksplicite diskussion af denne triade, men den tegner ikke desto mindre en bane op, som både strukturalister og poststrukturalister spiller på. Strukturalismens og poststrukturalismens påstand er her, at langt størstedelen af den vestlige kanon er organiseret som en dialektik imellem det reelle og det imaginære (Deleuze 1998: 259), altså en dialektik som overser det symbolske. Vi får således en række variationer over dette tema såsom ting/tanke, objektiv/subjektiv, materie/ideer, krop/sjæl osv.

Det, der er på spil i denne udpegning af det symbolske som et selvstændigt domæne bag ved eller ved siden af det reelle og det imaginære, er et opgør med metafysikken. Metafysik er en notorisk besværlig størrelse at få hold på, men i forhold til den nævnte triade kan metafysik forstås som en tanketradition, der tilskriver det symbolske en underordnet og afledt rolle i forhold det imaginære og det reelle. Det reelle er det virkelige eller "det værende", og metafysikken antager herefter, at den imaginære verden – dvs. mentale billeder, tanker og

forestillinger – er en verden præget af forsøget på at opnå erkendelse af eller indsigt i det reelle.

I forhold til denne proces – og for metafysikken generelt – er sproget grundlæggende et instrument, der mere eller mindre succesfuldt kan assistere bevægelsen mellem det reelle og det imaginære. På den ene side er der tale om en bevægelse fra det reelle til det imaginære, der kan karakteriseres som erkendelse. Men som mange kritikere senere har trukket frem – ikke mindst Heidegger – er der også en modsatrettet bevægelse på spil fra det imaginære til det reelle, der kan karakteriseres som kontrol eller dominans og som karakteriserer den vestlige verdens grundlæggende teknologiske bestræbelse på at underlægge den ydre verden menneskets “kreative” kraft. Det gælder for begge bevægelser, at sproget tilskrives en underordnet og afledt rolle. Sproget er bogstavelig talt en – mere eller mindre korrekt – gengivelse af en førsproglig virkelighed.

Et klassisk spørgsmål inden for metafysikken er, om det reelle er skabt af det imaginære eller omvendt. Svaret på spørgsmålet er kimen til sondringen mellem idealisme og realisme. Sproget tilhører i den metafysiske tradition enten det reelle eller det imaginære, og det centrale spørgsmål er i forlængelse heraf altid, hvor godt det assisterer bevægelsen mellem de to ordner. Hjælper det vores erkendelse af det virkelige og værende? Bidrager det til vores kontrol over eller evne til at manipulere det virkelige og det værende? Fra det poststrukturalistiske synspunkt er det imidlertid ét fedt, om det reelle eller det imaginære tilskrives den skabende og konstitutive rolle, for det ligger under alle omstændigheder fast, at sproget ikke tilskrives en selvstændig rolle.

Strukturalismens og poststrukturalismens fælles udgangspunkt er, som nævnt, at der findes en tredje og selvstændig orden uden for det reelle og imaginære, nemlig den symbolske. Ikke blot er denne orden selvstændig, den er også primær eller dybere. Symbolsk viser her tilbage til den græske rod *symbollein*, hvilket vil sige “at kaste sammen”. Vi har at gøre med domæne, hvor det reelle og det imaginære “kastes sammen”. Det symbolske er med andre ord en funktion, en produktiv kraft, gennem hvilken det reelle og det imaginære bringes i forhold til hinanden. Vi kan altså fortsat forestille os det reelle og det imaginære som selvstændige dimensioner, men for så vidt at de bringes i forhold til hinanden sker det gennem en helt tredje symbolsk orden:

“Strukturalismens første kriterium er [...] opdagelsen af en tredje orden; et tredje domæne: det symbolske. At afvise enhver sammenblanding af det symbolske

med det imaginære, såvel som med det reelle, udgør strukturalismens første dimension. Også her begynder alt med lingvistikken: bag ordets realitet og den resonans, det vækker; bag indtryk og begreber associeret med ord, opdager den strukturelle lingvist noget af en helt anden karakter: strukturen som genstand” (Deleuze 1998: 260).

Erkendelsen af en sådan symbolsk orden er fælles for den klassiske strukturalisme og poststrukturalismen. Men hvor den klassiske strukturalisme forstår det symbolske domæne som hjemsted for en orden, der kan gøres til genstand for systematisk analyse, tenderer poststrukturalismen mod at opfatte det symbolske som en kilde til evig uro. Der er imidlertid tale om to perspektiver med baggrund i samme pointe: hvis det er i det symbolske domæne, det reelle og det imaginære bringes sammen, er det også her, de falder fra hinanden igen.

Tegnet

Under alle omstændigheder er denne symbolske orden udgangspunktet for strukturbegrebet. Som Deleuze fremhæver ovenfor starter alt her med lingvistikken. Det kan synes lidt spøjst, eftersom lingvistikkens fader Ferdinand de Saussure ikke anvender begrebet struktur systematisk og tilmed direkte afviser det symbolske som et aspekt af sin lingvistik. For så vidt angår strukturbegrebet er pointen imidlertid blot, at Saussure synes at betragte struktur som et aspekt af sit mere grundlæggende begreb om det sproglige system. For så vidt angår det symbolske afviser Saussure at anvende begrebet, fordi det i gængs forstand antager en betydning, der er uforenelig med det princip, Saussures lingvistik er grundlagt på, nemlig princippet om tegnets vilkårlighed.

Første del af Saussures *Kursus i generel lingvistik* starter med en definition af et lingvistisk tegn som en forskel mellem det betegnende (*le signifiant*) og det betegnede (*le signifié*). I den her anvendte engelske oversættelse bruges termerne lyd mønster (*sound pattern*) og begreb (*concept*), hvilket så igen sidestilles med *signal* og *signification* (Saussure 1983: 67). Det er væsentligt at slå fast, at Saussure først og fremmest betragter tegnet som et mentalt fænomen: “Lyd mønstret er faktisk ikke en lyd, for en lyd er noget fysisk. Lyd mønstret er den hørendes psykologiske indtryk af en lyd, sådan som det fremkommer via hans sanser” (Saussure 1983: 68). På dansk vil det derfor være mest nærliggende at kalde det betegnende for tegnets indtryks side.

Det betegnede er på sin side det begreb (eller her vil det måske være mere rammende at tale om en forestilling eller en idé) om det fænomen, der henvises til. Denne side af tegnet omtales på dansk – med Hjelmslev – ofte som tegnets indholdsside. Heller ikke her er der tale om et fysisk fænomen. I Saussures eget eksempel henviser lyd mønstret “træ” ikke til et faktisk træ, men til en forestilling om et træ, der deles af en række sprogbrugere. Det første moment i Saussures lingvistik er altså at rense tegnet for enhver form for fysisk materialitet og at overføre det til det psykologiske domæne – eller i vores terminologi til det imaginære. Tegnets psykologiske karakter er for Saussure også grunden til, at det betegnende og det betegnede altid optræder sammen. Lyde og genstande optræder selvfølgelig uden problemer hver for sig, men lyd mønstre og forestilling udgør netop en psykologisk enhed – det ene forekommer ikke uden det andet.

Princippet om tegnets vilkårlighed siger, at selve relationen mellem tegnets to halvdele er vilkårlig. Princippet er i og for sig enkelt: det siger blot, at forbindelsen mellem en bestemt betegner og en bestemt betegnet i sidste ende altid er tilfældig. For at illustrere dette princip kontrasterer Saussure det med forestillingen om en naturlig relation mellem tegnets to sider i form af onomatopoeitiske ord (altså tegn, hvor det betegnende angiveligt “lyder som det betegnede ser ud”) og udråb (der ofte antages at være mere spontane og ureflekterede og i den forstand naturlige) (Saussure 1983: 69f). Men Saussure ofrer derudover ikke mange kræfter på at godtgøre princippet, for som han skriver: “Ingen vil antage det faktum, at tegnet er vilkårligt” (Saussure 1983: 68). Hvad der mangler, er altså ikke at overbevise om selve princippet, men derimod at komme på det rene med dets betydning og konsekvenser.

Struktur og mening

Den første og altoverskyggende konsekvens af tesen om tegnets vilkårlighed er udpegningen af den sproglige struktur som lingvistikens genstand. Saussure tager, som nævnt, udgangspunkt i tegnets to halvdele: lyd og tanke (ideer og forestillinger). Saussures pointe er nu, at det først er gennem en struktur, at lyd og tanke bogstavelig talt tager form. Hver for sig er lyd og tanke intet andet end formløse og udifferentierede masser. Saussure kan altså slå fast, at vi kan forstå sproget

“som en serie af forbundne og samtidige opdelinger både på tankens vage og amorfe plan (A) og på lydens lige så indistinkte plan (B) [...]. Hvad der finder

sted er imidlertid hverken en transformation af tanker til materie, lige så lidt som en transformation af lyd til idé. Hvad der sker, er en noget mystisk proces gennem hvilke 'tanke-lyd' skaber opdelinger og et sprog tager form med dets lingvistiske enheder imellem de to amorfe masser" (Saussure 1983: 110f).

Saussure giver os to analogier for at beskrive denne mystiske proces. Dels ændringer i luftens atmosfæriske tryk, der afstedkommer opdeling af vandet i bølger og billedet af stykke papir, hvor en opklipning af den ene side nødvendigvis også altid er en opklipning af den anden side. Begge billeder illustrerer pointen om, at tegnets to sider altid forekommer sammen, og at det i sproget er umuligt at isolere lyd fra tanke og tanke fra lyd. Lingvistikken må altså operere langs den margen, hvor lyd og tanke mødes. Tanke transformeres imidlertid ikke til lyd og lyd ikke til tanke, sådan som det antages i den tradition, der gør sproget til redskab for dialektikken mellem det reelle og det imaginære. Spørgsmålet er så, hvordan lyd og tanke knyttes sammen, og svaret er gennem dannelse af strukturer. Som Saussure påpeger, vil princippet om vilkårlighed derfor nærmere bestemt sige, at tegnet får nødvendighed gennem strukturen (for en gruppe af sprogbrugere), men at strukturen i sig selv er uden nødvendighed. Struktur defineres herefter på følgende måde: "Lingvistisk struktur kan beskrives som domænet for artikulationer [...]. Ethvert lingvistisk tegn er en del eller part; en *articulus* hvor en idé fikses i en lyd og en lyd bliver betegnende for en idé" (Saussure 1983: 111).

Her finder vi altså kimen til det, der bliver strukturalismens grundlæggende distinktion: tegn og struktur. Tegnet er på sin side en *articulus*, hvilket vil sige en sammenbragt eller sammenføjet enhed. Artikulation beskriver på denne baggrund sammenføjnngen af lyd og idé i lingvistiske tegn. Strukturen er så at sige at finde i tegnets enhed. Og her finder vi også strukturen som symbolsk i betydningen skabelses gennem "at kaste sammen". Spørgsmålet er så, hvordan denne fiksering finder sted, og svaret er: inden for rammerne af sproglig struktur forstået som et system af forskelle: "I sproget selv findes kun forskelle" (Saussure 1983: 118). Vi så allerede denne bestemmelse antydnet ovenfor, hvor Saussure beskrev fremkomsten af sprog som en samtidig differentiering – samtidig forskelsdannelse – på to udifferentierede planer: lyd og tanke. Saussures pointe er nu, at den lingvistiske struktur er denne samtidig differentiering. Når vi overhovedet kan identificere tegn, skyldes det altså ene og alene den strukturelt producerede samtidighed i forskelle på lydenes og tankernes plan.

Gennem denne strukturens samtidige differentiering knyttes et "operativt bånd" inden for det enkelte tegn. Dermed får tegnet mening i modsætning til det fravær af mening, der hersker på lydernes og tankens planer isoleret set. Vi støder her på et altafgørende aspekt af Saussures nye lingvistik, nemlig påstanden om, at tegnets mening intet har at gøre med indhold, men alene er udtryk for den værdi, tegnet tilskrives gennem placeringen i en struktur. Det er i denne forstand, at sproget kan karakteriseres som et "system af værdier" (Saussure 1983: 118f).

Hermed bryder Saussure med opfattelsen af mening inden for den traditionelle lingvistik, der – ikke nødvendigvis eksplicit – stiller sig til rådigheden for dialektikken mellem det reelle og det imaginære. I denne tradition forstås mening som et ord eller udsagns indhold, dets intension. Et udsagns intension er de kvaliteter og kendetegn, udsagnet opstiller om et bestemt udsnit af virkeligheden. Sagt på en anden måde er udsagnets intension en dom, hvilket traditionelt set vil sige tilskrivelsen af et prædikat til et subjekt. Intension kaldes derfor for begrebsindholdet. Intension står i forhold til ekstension, dvs. den eksterne reference til de faktiske, præeksisterende objekter og tilstande, der kan subsumeres under de kriterier, en dom opstiller. Vi kan også kalde dette for begrebsomfanget. Pointen er i begge led, at ord og ytringers mening fastlægges ved overensstemmelse med henholdsvis det imaginære og det reelle, eller rettere ved at blive reduceret til det imaginære eller det reelle. Som Deleuze understreger, er mening forstået som værdi hverken resultatet af ekstension eller intension, men af positionering inden for en struktur. Tegnet

"er distinkt forskelligt fra det reelle og det imaginære. Det er hverken defineret ved reference til bestemte præeksisterende realiteter eller ved et impliceret imaginært begrebsindhold, der giver det betydning. Strukturens elementer er hverken bestemt udefra eller indefra. Hvad er der så tilbage? Som Lévi-Strauss gentager ubønhørligt, har de intet andet end mening [un sense = mening og retning]: mening som er nødvendig og unikt 'positionel'" (Deleuze 1998: 262).

Mening er altså en strukturel eller med Deleuzes ord en positionel effekt (1998: 263). Sproget er form, ikke indhold (Saussure 1983: 120). Men det vil omvendt også sige, at struktur altid er bundet til meningsproduktion. Fravær af mening eller meningsløshed forekommer ikke inden for strukturen. Problemet er snarere for meget mening, altså et overudbud af mening, der skyldes det utal af

mulige kombination, tegn kan indgå inden for en struktur. Spørgsmålet bliver derfor, hvordan dette overskud af mening reduceres ved at gøre bestemte koblinger mere sandsynlige end andre.

Syntagmatiske og paradigmatiske relationer

Det følger af tesen om, at sproget er form og ikke indhold, at strukturen må være den egentlige genstand for en analyse, der ønsker at finde grundlaget for den meningsfuldhed, som er gældende inden for et bestemt område. Hermed er vi så småt fremme ved strukturalismens analytiske ambition, nemlig blotlægningen af den struktur, der udgør grundlaget for et givet områdes meningsfuldhed. Denne ambition giver sig først og fremmest udslag i en række nu klassiske analyser af blandt andre Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Louis Althusser og Algirdas Greimas. Udgangspunktet for disse analyser er, at de nævnte områder præcis fungerer som sprog i den forstand, at de består af tegn, hvis mening ene og alene er resultatet af deres placering i en underliggende strukturel orden. Hvor Saussure selv begrænser sine udsagn til sprog i snæver forstand, hævder hans arvtagere, at al mening i sidste ende hidrører fra en strukturel orden. Udvidelsen af strukturalismen til en række humanistiske og socialvidenskabelige discipliner bygger kort sagt på den i udgangspunktet enkle grundtanke, at alle meningssystemer, også ikke-lingvistiske, udviser de karakteristika, Saussure blotlagde (Frank 1989: 34). Strukturalismes klassiske analyser beskæftiger sig med så forskellige områder som slægtskabssystemer, myter, mode, kapitalisme og litterære narrativer.

Analysestrategien består grundlæggende i at opdele et givet område i dets basale elementer og synliggøre de regler, der styrer disse elementers relationer. Det er her kendetegnende for analyserne inden for den udvidede strukturalisme, at de arbejder med to typer af relationer, hhv. syntagmatiske relationer og paradigmatiske relationer. Også her giver det god mening at starte med Saussure. Saussure sonderer ganske vist mellem syntagmatiske og associative relationer, men det er ikke desto mindre denne distinktion, der er grundlaget for den nu konventionelle sondering mellem syntagmatiske og paradigmatiske relationer. Saussure åbner sin diskussion af disse forhold med følgende spørgsmål: "[H]vis alt i en lingvistisk tilstand afhænger af relationer, hvordan virker disse relationer så?" (Saussure 1983: 121). Vi har set, at en lingvistisk struktur kan beskrives som en samtidig differentiering på to planer, der fikserer lingvistiske

tegn i en gensidig positionering og dermed giver disse tegn værdi (mening). Differentieringen afstedkommer altså en bestemt opdeling mellem elementer, men det bestemmes også hvilke relationer, der kan indgås mellem disse elementer, eller med andre ord, hvordan disse elementer kan kombineres. Opdelingen i elementer på et givet område (differentieringen) er altså uadskillelig fra fastlæggelsen af de mulige relationer (kombinationer) mellem disse elementer. Saussures pointe er nu, at den syntagmatiske og den associative dimension slet og ret er de to måder, sprogsystemet differentierer og kombinerer lingvistiske elementer på – to måder, et tegn kan opnå værdi på i en struktur (Saussure 1983: 121).

Syntagmatiske relationer er sekventielle kombinationer af elementer. Udgangspunktet for disse relationer er princippet om tegnets linearitet, altså at brug af tegn kræver tid. Lingvistiske elementer er tvunget ind i en tidslig rækkefølge, da det ikke er muligt at sige to ord samtidig. Et syntagma kan altså defineres som en sekventiel kombination af elementer (Saussure 1983: 121). Saussures egne eksempler er sammensatte ord (eksempelvis "genlæse" [*re-lire*]) og sætninger (eksempelvis "Gud er god" [*Dieu est bon*]), men syntagmer kan være både mere eller mindre omfattende. Det enkelte element får værdi fra de elementer, det sameksisterer med inden for sekvensen, eller som det også hedder sig, gælder syntagmatiske relationer *in praesentia*: "På sin plads inden for et syntagma, opnår ethvert element ganske enkelt værdi gennem oppositionen til det, der kommer før eller det, der følger efter, eller begge dele" (Saussure 1983: 121). I syntagmatiske relationer får elementet sin mening fra det, det kan kombineres med, hvorfor reglerne for indgåelse af syntagmatiske relationer også kaldes kombinationsregler.

Paradigmatiske relationer (eller associative relationer, som Saussure kalder det), etableres derimod mellem det enkelte element og en række af elementer, der ligner det. Udgangspunktet for at etablere denne lighed kan i princippet være hvad som helst. Saussure nævner ords grundstamme som grundlag for en paradigmatiske relation mellem ordets former, ords præfiks og suffiks, og ikke mindst relationer baseret på ensartethed i signifikation. Ud fra ethvert lingvistisk element kan etableres en serie af lignende elementer. Paradigmet er altså det princip, der slår fast, hvad denne lighed består i. Til forskel fra syntagmet består paradigmet ikke nødvendigvis af et endeligt antal elementer (Saussure 1983: 124). Elementerne indtager heller ikke nogen specifik orden indenfor paradigmet, sådan som det er tilfældet inden for et syntagma. I paradigmatiske

relationer gælder dét, der kunne have stået på det enkelte elements plads, men som ikke kan tage denne plads uden at fortrænge det andet tegn. I modsætning til sameksistensen mellem elementer inden for et syntagma, gælder paradigmatisk relationer altså *in absentia*. I paradigmatisk relationer får elementet sin mening fra det, det kan erstattes (eller substitueres) med, hvorfor reglerne for indgåelse af paradigmatisk relationer også til tider kaldes substitutionsregler.

Den lukkede struktur – og taksonomisk analyse

Med sondringen mellem syntagmatiske og paradigmatisk regler er vi fremme ved kernen i den form for analyse, der kendetegner strukturalismen. Det handler grundlæggende om at opdele et givet område i dets enkelte elementer og herefter at finde de kombinations- og substitutionsregler, der gælder for disse elementer. Det er gennem disse to relationer, at det enkelte element får værdi (mening) og den strukturalistiske analyse går grundlæggende ud på at vise, hvordan det finder sted.

Man kunne også kalde det for taksonomisk analyse, hvorved vi forstår en analyse, som resulterer i en klassifikation. En taksonomi er et klassifikationskema, der opdeler elementer i mindre elementer, der igen kan opdeles i mindre elementer. Arketyperen for den taksonomiske analyse er den biologiske klassifikation i grupper, slægter og arter. Vi ser tydeligt dette i de syntagmatiske relationer. Kombinationsreglerne for elementer i syntagmatiske relationer beskriver grundlæggende, hvordan enheder på samme niveau kan kombineres til en større enhed: syntagmet. Kombinationsreglerne fortæller os dermed, hvordan vi kan danne større enheder af mindre enheder: orddele kan kombineres til ord, ord til sætninger, sætninger til tekster osv. (selv om lingvistikken faktisk meget sjældent går videre end til sætningsniveau). Relationen mellem del (element) og helhed (syntagma) er altså lige så vigtig som relationen mellem del og del (Saussure 1983: 126). Vi kan selvfølgelig også gå den anden vej og opdele større enheder i mindre enheder indtil vi "når bunden", altså enheder, der ikke kan underopdeles mere.

I forhold hertil udgør de paradigmatisk relationer de vertikale kolonner, der går på tværs af niveauerne af større eller mindre syntagmer. De paradigmatisk relationer definerer med andre ord, hvad der overhovedet gør forskellen mellem elementer på det samme niveau (Heredstveit og Bjørge 1988: 40). Strukturen er altså altid det krydsfelt af syntagmatiske og paradigmatisk relationer,

der omgiver det enkelte element, hvilket omvendt vil sige, at de to relationer fungerer som klassifikationsprincip for det enkelte element. Lévi-Strauss har selv anvendt "krystalgitteret" som billede på dette forhold, altså et netværk, der forbinder alle elementer (her molekyler) med hinanden ud fra stringente principper. Manfred Frank har således kaldt krystalgitteret for den taksonomiske analyses ledemotiv (Frank 1989: 65). Roland Barthes kan tilsvarende opsummere, hvad vi her kaldt den taksonomiske analyse på følgende måde: det handler om "på den ene side at opregne billedets udtrykselementer, på den anden side dets indholdselementer, og at systematisere dets substitutions- og kombinationsregler" (Barthes 1970: 190).

Man kan diskutere, om den taksonomiske analyse er en analysestrategi i snæver forstand, eller snarere et analysetema, der udspilles i forskellige analysestrategier. På den ene side er det kendetegnende, at strukturalismens analyser tager deres udgangspunkt i Saussures konceptualisering af dobbeltdeterminationen af tegn gennem syntagmatiske og paradigmatiske relationer. På den anden side er det også klart, at strukturalismen finder inspiration i den udvikling af langt mere sofistikerede og formaliserede programmer baseret på reformuleringer af visse af Saussures ideer. Udviklingen i den strukturelle lingvistik efter Saussure kan opdeles i to retninger, hhv. *glossomatik* og *fonologi* (Ducrot og Todorov 1979: 20 ff). De to traditioner omtales også ofte som skoler, henholdsvis *Københavnerskolen* med Louis Hjelmslev som frontfigur og *Prag-skolen* med N.S. Trubetzkoy's og Roman Jakobson som frontfigurer.

Louis Hjelmslevs glossomatik har som udgangspunkt, at Saussure ikke tager den radikale konsekvens af sin egen opsplittning af tegnet. Tegnet består ikke af et 1:1 forhold mellem udtryk og indhold, sådan som Saussure hævder. Derfor må man nu i princippet analysere de to planer hver for sig. Denne pointe er tæt forbundet med erkendelsen af, at den mindste enhed på udtryksiden ikke er ordet, sådan som alle Saussures eksempler går ud fra. I stedet for tegn taler Hjelmslev om glossemer, der er opdelt i forskellige og mindre elementer på udtryksiden og indholdssiden. Både elementernes karakter og deres antal er forskellig på de to sider, og det er derfor, vi ikke længere kan betragte strukturens ydelse som sikring af en konformitet mellem tegnets udtryk og indhold. Det leder for det første til en yderligere differentiering af syntagmatiske relationer (kaldet "forløb" hos Hjelmslev) og paradigmatiske relationer (kaldet "system") i hver tre typer, der svarer til grader af afhængighed imellem termene, hhv. "interdependens", "determination" og "konstellation" (Ducrot og Todorov

1979: 109f). Hjelmslevs radikaliserung af opsplittningen mellem tegnets to halvdele leder ham endvidere til at sondre mellem denotationssprog (relationen mellem udtryk og indhold), konnotationssprog (sprog, hvis udtryk er denotationssprog, altså relationen mellem udtryk og indhold) og metasprog (sprog, hvor indholdssiden er et sprog).

I forhold til sondringen mellem syntagmatiske og paradigmatiske relationer er den mest direkte konsekvens af den anden store skole i den strukturelle lingvistik efter Saussure – fonologien –, at en af dens frontfigurer foreslår at karakterisere denne sondring med retorikkens sondring mellem metonymi og metafor (Jakobson 1971). Jakobson indfører egentlig disse to termer for at forklare de to forskellige former, taleforstyrrelse kan antage. Men sondringen mellem metonymi og metafor bliver siden hen en af mest dominerende blandt de talrige variationer over den oprindelige sondring mellem syntagmatiske og paradigmatiske relationer. Andre variationer er nærhed/liched (også hos Jakobson), kontrast/opposition (hos Martinet, der også tilhører fonologien), syntagme/system (hos Barthes) osv. (se Barthes 1967 for en oversigt). Mere generelt er fonologiens udgangspunkt, at tegnets udtryksside kan brydes op i mindre enheder, der kaldes fonemer. Sidestykket til fonemer på indholdssiden er semer. Fonerer er ikke givet ved fysiske eller psykiske forhold, men ved deres funktion i sproget (fonologien kaldes derfor også til tider for funktionalisme) og denne funktion kan beskrives som tilvejebringelse af muligheden for at sondre mellem elementer, der i sig selv er meningsfulde (Ducrot og Todorov 1979: 25).

Fonemer indgår således som minimum i ét modsætningsforhold, der gør det muligt at skelne to betydninger. I forskellen mellem de franske ord *bas* (dyb) og *bu* (fuld) er det således modsætningen a-u, der gør forskellen (og ikke fraværet af "s" i "bu"). Pointen er nu, at det er langt fra alle lyde, der på denne måde gør en forskel i kommunikationen. Fonologiens målsætning er så at isolere de forskelle, der er betydningsadskillende. For at isolere fonemets distinktive træk opstiller fonologien en række overordnede modsætningspar, som det enkelte fonem kan varieres i forhold til (stemt/ustemt, lang/kort vokal). Denne bevægelse mod mindre enheder spejler Hjelmslevs, men til forskel fra Hjelmslev isolerer fonologien sine elementer ud fra en mere stringent forskelstækning: elementer defineres ud fra, hvad der fonetisk eller semantisk adskiller dem fra andre (Ducrot og Todorov 1979: 19).

Stærkt inspireret af fonologien forsøger Lévi-Strauss således at identificere slægtens grundlæggende udtrykselementer (kaldet termer) og de kombina-

tions- og substitutionsregler, der gælder for dem. Han når således frem til fire grundlæggende elementer, fuldstændig parallelt til fonemer – kaldet *parentémes* med en sammentrækning af *parenté* og *phoneme* (Deleuze 1998: 266). Disse fire er henholdsvis morbroder, fader, moder og søn, der kan kombineres og substitueres i et stringent sæt af binære relationer. Til dette udtryksplan svarer så et indholdsplan, Lévi-Strauss kalder et system af attituder, og som består af de forskellige positioner konkrete personer kan indtage inden i slægtskabssystemet. Grundlaget for hele analysen er at godtgøre, at slægtskabssystemet varetager en ganske bestemt funktion, nemlig udveksling af kvinder (Lévi-Strauss 1963: 42). Også Lévi-Strauss berømmede analyse af Ødipus-myten bruger logikken (Lévi-Strauss 1967). Her brydes mytens sekventielle (syntagmatiske) forløb af enkeltelementer (hændelser) i forhold til to modsætningspar, der spejler hinanden, henholdsvis overvurdering/undervurdering af slægtskabsforhold og frigørelse fra/binding til naturen. Det er så at sige disse par, der virker betydningsadskillende i myten. Konkret kan myten så opdeles i fire kolonner – en for hver af siderne i de to modsætningspar –, og dens hændelser fordeles på disse kolonner, hvilket demonstrerer et substitutionsforhold mellem de enkelte hændelser i hver kolonne. Igen er grundlaget for analysen påvisningen af en bestemt funktion, nemlig myten som en mulighed for at bearbejde modsætninger og dilemmaer i den aktuelle kultur.

Roland Barthes tidlige analyser er også i vidt omfang taksonomiske. I et berømmet skema opdeler han således i et og samme hug beklædningssystemet, bespisningssystemet, møbelsystemet og arkitektursystemet i henholdsvis deres paradigmatiske relationer (hvilket hos Barthes kaldes "system") og syntagmatiske relationer. Beklædningssystemets substitutionsregler gives således af, at det samme stykke tøj ikke kan bæres samtidig det samme sted på kroppen. Det er således "stedet på kroppen", der definerer paradigmet og forskellige beklædningsgenstande til brug det samme sted på kroppen indgår således i samme paradigme. De syntagmatiske forbindelser er så kombinationer af beklædningsgenstand i en samlet "påklædning". I bespisningssystemet sættes de paradigmatiske forskelle mellem forskellige typer af retter (forret, hovedret og dessert), mens den syntagmatiske relation er kombinationen af "én af hver" i et konkret måltid. I møbelsystemet har vi paradigmatiske forskelle mellem de forskellige typer af møbler og syntagmatiske relationer i form af kombination i et bestemt møblement. I arkitektursystemet genfinder vi logikken i form af sondring mellem bygningselementer og kombination i den enkelte bygning (Barthes 1967:

63). Det er imidlertid blot et meget rudimentært skema, ud fra hvilket Barthes udvikler langt mere komplekse analyser baseret på både Hjelmslevs og fonologiens formaliserede og stringente programmer.

Mod åbne strukturer – diskurs

På trods af variationer mellem de nævnte analyser vil vi imidlertid hævde, at de alle er taksonomiske. Poststrukturalismen vokser grundlæggende ud af et opgør med denne form for analyse. På det videnskabsfilosofiske og metodologiske niveau er sondringen mellem lukkede (taksonomiske) og åbne strukturer først og fremmest en måde at rette en kritik af strukturalismes manglende opgør med metafysikken. Metafysik kan vi her forstå som en iagttagelse baseret på transcendentale principper, der udgør den vestlige videnskabs traditionelle iagttagelsesmåde og som ifølge Heidegger og Nietzsche udgør en særlig form for bestræbelse på kontrol og dominans i form af teknologi og "vilje til sandhed".

Dette træk er i særlig grad tydeligt hos Lévi-Strauss, der henter følgende formulering fra Troubetzkoy som begrundelse for fonologiens eksemplariske status: "strukturel lingvistik har som målsætning at opdage generelle lovmæssigheder enten gennem induktion eller gennem logisk deduktion, der kan give dem en absolut karakter" (Lévi-Strauss 1963: 37). Lévi-Strauss er måske nok det klareste eksempel, men det gælder generelt for strukturalismen, at kombinations- og substitutionsregler i hvert fald implicit fungerer som det universelle grundlag for sprog og alt, der fungerer som sprog (i princippet det sociale *in toto*). De kombinations- og substitutionsregler, der styrer slægtskabssystemets taksonomi, modens taksonomi osv. fungerer som almene regler inden for disse områder. Udgangspunktet for poststrukturalismen er her, at strukturalismen har taget ét nødvendigt opgør, nemlig med hermeneutikken og dens tilknytning til eksistentialisme som moralfilosofi, men at den på den anden side blot har kastet sig i armene på den logisk-empiriske videnskabstradition.

Men hvor ser vi dette skel mellem strukturalismen og poststrukturalismen markeret? Her er selvfølgelig tale om en glidende overgang, der også foregår inden for de enkelte forfatterskaber. Men Manfred Frank vover i sin diskussion af netop dette spørgsmål at pege på én tekst, der markerer bruddet specielt eksemplarisk, nemlig Jacques Derridas *Struktur, tegn og spil i den humanvidenskabelige diskurs* (Derrida 1978 [1967]). Derrida søger i denne tekst at trække en son-

dring mellem den klassiske strukturalisme og en ny form for strukturalisme. Grundlaget for denne sondring er en distinktion mellem en struktur med et centrum og en uden. Udpegningen af et centrum fungerer ifølge Derrida som en måde at begrunde og garantere den interne sammenhængskraft i strukturen på. Dette centrum kan både forstås som en oprindelse, en funktion eller et formål, men i alle tilfælde er identifikationen af et centrum en operation, der tilsyneladende garanterer strukturens sammenhængskraft og stabilitet. Dermed indskrives strukturalismen sig i en lang tradition for hvem "begrebet om en struktur uden et centrum udgør det utænkelige selv" (Derrida 1978: 279).

For Derrida er formålet med introduktionen af et centrum at undertrykke eller begrænse det, han kalder for strukturens spil. Som vi har set, er strukturen intet andet end meningsdannelse og begrebet om spillet henviser til denne meningsdannelse. Når strukturalismen introducerer et centrum er det således for at kunne pege på oprindelsen og afslutningen for menings- og betydningsdannelsen (Derrida 1978: 279). Strukturalismen kan imidlertid kun gennemføre dette træk ved et etablere strukturens centrum uden for strukturen, eller rettere ved på én gang at placere centrum både inden for og uden for strukturen. Dette paradoks er motoren i hele den vestlige metafysik forstået på den måde, at undertrykkelsen af dette paradoks konstituerer den vestlige metafysiks grundlæggende drift.

"Begrebet om en centreret struktur er et begreb om et spil baseret på et fundament; et spil baseret på en grundlæggende immobilitet og betryggende sikkerhed, der i sig selv ligger uden for spillet. Og på grundlag af denne sikkerhed kan frygt og nervøsitet kontrolleres, for frygt og nervøsitet er grundlæggende altid et resultat af det at være impliceret i spillet, af at være fanget i spillet; af at være det, der faktisk i udgangspunktet er på spil" (Derrida 1978: 279).

For at tilfredsstille driften mod et uforanderligt og sikkert grundlag har metafysikken suppleret os med en række begreber, vi kan indsætte på centrumets plads: "I rækkefølge, og på reguleret vis, får centrummet forskellige former og navne." Historien om, hvordan dette finder sted, er ifølge Derrida "metafysikkens såvel som Vestens historie" (Derrida 1978: 279). Centrumets plads kan således indtages af form (*eidōs*), oprindelse (*arché*), formål (*télos*), energi (*enérgeia*), essens (*essentia*), eksistens (*existentia*), substans (*substantia*), subjekt (*subjectum*), sandhed (*alétheia*), Gud (*deus*), mennesket (*humanus*) osv., men deres grundlæg-

gende figur er transcendens, altså overskridelsen af spillet mellem forskelle. Centrummet har altid karakter af et transcendent punkt, der samtidig gør sig selv tilgængeligt, og således kan forstås som "nærvær". Men Derridas pointe er netop, at metafysikken er en lang historie om umuligheden af at fastholde denne position, og det er netop erkendelsen af dette forhold, der udgør "begivenheden". Poststrukturalismens væsentlige påstand er altså, at strukturen er decentreret. I en ofte citeret passage kæder Derrida denne erkendelse sammen med diskursbegrebet.

"[I] fraværet af et centrum eller en oprindelse bliver alt til diskurs – forudsat at vi kan enes om dette ord – det vil sige et system, i hvilket det centrale betegnede, det originalt og transcendentalt betegnede aldrig er til stede udenfor et system af forskelle. Fraværet af et transcendentalt betegnet forlænger meningsskabens spil uendeligt" (Derrida 1978: 280).

Diskursbegrebet indføres her som et synonym for en åben struktur, og introduktionen af dette begreb markerer overgangen fra strukturalisme til poststrukturalisme. Spørgsmålet bliver herefter, hvad alternativet er til den taksonomiske analyse. Svaret peger i forskellige retninger. Uden at påstå, at vores svar er udtømmende, vil vi pege på tre omdrejningspunkter, hhv. spørgsmålet om den tomme betegner, spørgsmålet om subjektet og spørgsmålet om historie og forandring. Analysestrategisk set kan poststrukturalismen ud fra et sådant perspektiv anskues som forskellige kombinationer eller selvstændige udfoldelser af disse temaer.

Den tomme betegner

Uden et centrum er vi overgivet til en i princippet uendelig fortsættelse af meningsskabens frie spil. I fraværet af et centrum kan det betegnende og det betegnede gensidige forankring i sidste ende ikke fastholdes og vi får, hvad der som regel kaldes flydende betegnere, hvilket først og fremmest viser tilbage til Lacans forestilling om, at det betegnede glider "under" det betegnende (Lacan 1977: 154). Flydende eller glidende mening må imidlertid ikke forveksles med radikal meningsløshed eller totalt fravær af orden. At strukturen ultimativt set er decentreret betyder "blot", at strukturen udstyres med en grundlæggende dynamik, vi kan kalde for centrering. Også for poststrukturalismen er struk-

turen et begreb om orden og fiksering af mening, og denne fiksering kræver stadig et centrum. Men til forskel fra strukturalismen ser poststrukturalismen centreringen af en diskurs som noget, der i sidste ende altid vil slå fejl. Men det betyder ikke, at forsøget ikke gøres. Tværtimod. Ingen strukturer uden forsøg på "centrering".

Den tomme betegner er kort sagt strukturens umulige centrum. Problemet med at trække en knivskarp grænse mellem strukturalismen og poststrukturalismen viser sig her ved, at allerede Lévi-Strauss var inde på eksistensen af et sådant punkt. Som Deleuze skriver: "Selv Lévi-Strauss, der på mange måder er den mest positivistiske af strukturalisterne, den mindst romantiske og den mest uvillige til at acceptere et undvigende eller gådefuldt element, bemærkede eksistensen af en 'flydende betegner' med en symbolværdi på nul i form af 'mana' eller lignende" (Deleuze 1998: 276). Når den tomme betegner karakteriseres som "tom", henviser det netop til denne symbolværdi på nul, altså det forhold, at denne betegner i sig selv ikke betegner eller symboliserer noget bestemt, hvilket på den anden side vil sige, at denne tomme betegner kan betegne eller symbolisere hvad som helst. Strukturens centrum må altså tømmes for mening for at kunne fikse strukturens andre elementer.

Når strukturer alligevel kan siges at afstedkomme en fiksering af mening, hviler det på, at et element så at sige opsuger andre elementers glidning. Det særlige punkt overtager andre betegners flydende status og muliggør dermed disse andre betegners fiksering i forhold til det betegnede. Den ene flydende betegners "flydende" karakter ender derfor med at være ligefrem proportional med muligheden for fikseringen af betegner. Desto mere den ene betegner flyder, desto højere grad af fiksering kan der etableres mellem strukturens andre elementer. Og desto mere den ene særlige betegner flyder, desto mere tømmer den sig for mening. Den tomme betegner er således den betegner, der fuldstændig unddrager sig fiksering.

Den grundlæggende analysestrategiske konsekvens af at erstatte den lukkede strukturs metafysiske centrum med den åbne strukturs tomme betegner er pudsigt nok, at spørgsmålet om strukturens centrum bliver langt mere afgørende. Strukturalismen beskæftiger sig jo ikke eksplicit med spørgsmålet om strukturens centrum, men indfører dette centrum nærmest henkastet som et forhold, der på en gang begrundes strukturen og stiller sig uden for strukturen som dens skjulte forudsætning. For diskursanalysen, forstået som analysen af åbne strukturer, er spørgsmålet imidlertid helt vitalt. Eftersom fikseringen af mening un-

der forudsætning af åbne og løsnede strukturer er afhængig af konstruktionen af tomme betegnere, er spørgsmålet om, hvad vi finder på den tomme betegners plads, det mest grundlæggende spørgsmål, man kan stille.

Den tomme betegner spiller fx en afgørende rolle for Ernesto Laclau og Chantal Mouffes arbejde med at gentænke hegemonianalysen på et poststrukturalistisk grundlag. Tomme betegnere karakteriseres her som nodalpunkter. For Laclau og Mouffe er det artikulationen af diskurser eller rettere hegemoniske projekter, der etablerer en delvist fikseret meningsfuldhed. I stedet for "åbne" strukturer taler Laclau om dislokerede strukturer, men pointen er grundlæggende den samme. Dislokerede strukturer er, som det hedder sig, både muligheden og umuligheden af et centrum (Laclau 1990: 40). Konstruktionen af hegemoniske projekter kan således forstås som en stadig kamp om konstruktionen af centre, der i sidste end altid slår fejl: "Svaret på strukturens dislokation er de antagonistiske kræfters gendannelse af strukturen rundt om bestemte nodalpunkter for artikulation" (Laclau 1990: 40). Med udgangspunkt i et begreb om åbne (eller dislokerede) strukturer bliver analysens grundlæggende træk at følge hegemoniske projekters midlertidige stabilisering rundt om nodalpunkter, der for en stund kan holde dislokationen i skak, men altid er dømt til at bryde sammen under nye dislokationer.

Subjektet

Lacan er formentlig den, der mest konsekvent har arbejdet med denne tomme betegner. Subjektet (af det ubevidste) er for Lacan en betegner uden en betegnet, altså det, som man på den ene side konstant forsøger at tillægge mening, men som lige så konstant undslipper disse forsøg. Subjektet forsøger konstant at tilfredsstille sit begær gennem tilegnelsen af eller identifikationen med givne objekter, men samtidig forskyder begærets objekt sig konstant. Begæret er metonymisk, eller sagt på en anden måde, så vil intet konkret objekt passe ind på det transcendentale begærsobjekts plads (objekt lille *a*). Betegnernes glidning er begærets glidning, som så igen er subjektets glidning. Her viser vanskelighederne ved at placere Lacan entydigt i den klassiske strukturalistiske eller poststrukturalistiske tradition sig. Den tomme betegner, begærets objekt, er på mange måder et redskab til at fuldende den taksonomiske analyse. Eller som Deleuze og Derrida engang lakonisk formulerede det, så er manglen det, som aldrig mangler hos Lacan.

Poststrukturalisme eller ej, så rummer det ubevidste for Lacan hverken de mest oprindelige drifter eller det sandeste subjekt (Žižek 1994: 89-95). Derimod skal det ubevidste ikke forstås som noget, der har et indhold, men snarere som et centralt spørgsmål om, hvad der er grund eller subjekt, hvis det ikke er jeget. Subjektet er ikke et værende, men en mangel på væren. Det er præontologisk i den forstand, at det ikke har nogen ontologisk substans eller betydning, men er det, der gør det muligt, at subjektet kan repræsenteres for et betydningsindhold (Hyldgaard 1998: 28).

Subjektbegrebet er et af de mest omtvistede og flertydige begreber i den samfundsvidenskabelige og humanistiske tradition. Begrebet finder sin klassiske bestemmelse i modstilling af et subjekt og et objekt, og i den sammenhæng henviser subjektet til en entitet, som er aktivt handlende, og objektet til noget, der handles i forhold til. Man kan reduceres til at være et objekt for andres manipulation – til at være et plastisk materiale, der formes i andres hænder. Det, individet på denne baggrund henviser til, er noget, som er med sig selv det samme, eller mindre kryptisk: Individet, hin enkelte, skylder ikke noget andet eller nogle andre sin væren. Eller bedre og endnu mere præcist: "Individbegrebet peger på, at der er lag og kvalifikationer, der kan skrælles væk, og tilbage bliver noget udeleligt, og denne udelelige kerne må være noget, der forbliver det samme – altså noget, som er identisk med sig selv" (Mortensen 2003: 234). Dette det helt individuelle henviser til det, der binder en livshistorie sammen – altså det, som forbliver det samme i alle kontekster og til alle tider. "Jeget" er en form for krog, alle masker, roller, oplevelser og erfaringer kan fæstes på. Det, at man altid er mere end de roller, man udfylder, og de normer, man følger, er den grundlæggende intuition, "jeget", "individet" og "selvet" henviser til. Forestillingen om "subjektet" er altså i metafysiske tradition bundet til det imaginære.

Men der er også et andet subjekt, eller rettere en anden betydning af det at være subjekt, og denne gang sigtes til det stik modsatte, nemlig til det at være underkastet andres magt, eller mere generelt, underlagt social formning. Og "under" henviser her til noget, som er et epifænomen – man subjektiveres: modtager væren. Vi har også her det subjekt, som strukturalismen taler om: Det socialiserede individ, der kun eksisterer som en positionel effekt (som en subjektposition). Strukturalismen afviser altså en forståelse af selvet som givet ved et absolut selvnærvær. Denne tanke formuleres ofte som et angreb på Descartes' cogito, der hævdes at være en af de mest radikale formuleringer af en selvets metafysik. Og metafysik forstås her som enheden af tre principper: Troen på

en transcendental verden – for Descartes det transcendentale ego (*cogito*); tænkning, som følger forudgivne principper – for Descartes princippet *cogito, ergo sum* ("jeg tænker, altså er jeg"); og endelig forestillingen om en kontrollerende viden eller indsigt – for Descartes muligheden af at holde væren under kontrol af tænkning.

Fichte angriber, som den første, den cartesianske forståelse af refleksion. Det cartesianske subjekt bliver bevidst om sit eget selv ved at internalisere et billede af selvet reflekteret i egen tænkning. Denne model er inkonsistent, da selvet ikke både kan være skabt gennem refleksion og eksistere før den. Modellen forudsætter et kriterium for genkendelse af det reflekterede billede og således et førrefleksivt selv. Men hvis et førrefleksivt selv også er skabt gennem refleksion, er konsekvensen en uendelig regres. Strukturalismen afviser på tilsvarende vis, at man gennem ostensive definitioner kan referere direkte til verden eller til en primordial væren (indeksikaler). Tænkning forudsætter ikke et *cogito*, men et system af tegnrelationer, der ligger før dette. Lacan påstår fx i forlængelse af disse indsigter, at vi fødes for tidligt. Vi fødes uden nogen psykisk strukturering – som et æg, der "splatter" ud. Status som *h'ommelette* (*homme + omelet*) opnås først gennem den psykiske struktureringsproces (Rasmussen 1994: 16f). Man bør derfor ikke rette fokus mod individet, men mod identifikationsprocesser – og netop i kraft af disse undersøge, hvordan forestillingen om "et jeg" kommer til verden. I modsætning til fænomenologien og hermeneutikken fokuserer strukturalismen ikke på, hvordan et givet fænomen fremtræder for en bevidsthed, men ser bevidstheden som en fremtrædelsesform, der konditioneres af dybereliggende strukturer – ofte af sproget.

Spørgsmålet er imidlertid her, hvor radikalt forskellige de to subjektopfattelser – humanismen og strukturalismens – reelt er. I begge tilfælde tænkes det at være subjekt som en fuldt ud givet væren. Forskellen er blot, at denne væren i den liberale og humanistiske doktrin har udspring i jeget eller selvet, mens den i den sociologiske og strukturalistiske tradition forstås som afledt (af det symbolske). Konsekvensen af den kritik, som strukturalismen fremfører mod det cartesianske paradigme, tages med andre ord ikke radikalt nok. Den klassiske strukturalisme indskrives ikke et fravær, der hvor liberalismen og humanismen ser et absolut selvnærvær. Den erstatter blot et selvnærvær med et sprogligt/kulturelt og historisk frembragt nærvær. Poststrukturalismen og særligt den lacanianske psykoanalyse bliver her interessant som en tradition, der netop har taget konsekvensen af strukturalismens kritik. Ved siden af de to tidligere

nævnte subjektkonceptioner må vi stille et tredje, nemlig subjektet af det ubevidste – et subjekt, som ikke udtømmes i det værende, som ikke er nogen endelig grund, og som derfor også undslipper det “metafysiske”. Om forskellen mellem en strukturalistisk subjektkonception (som illustreret med Althusseres forestilling om subjektpositioner, altså et interPELLeret mandat) og en psykoanalytisk forståelse af det at være subjekt, skriver Dolar følgende:

“For at udtrykke det på den enkleste mulige måde: der er en del af individet, som ikke kan transformeres til subjekt med succes, et element af ‘før-ideologisk’ og ‘førsjektiv’ *materia prima*, som kommer til at forfølge subjektiviteten, så snart den er konstitueret som sådan. En del af den eksterne materialitet, der bliver, er umulig at integrere i det indre med succes. Interpellation var baseret på en lykkelig overgang fra et før-ideologisk stadie til et ideologisk: Udført med succes sletter den alle spor af sin oprindelse og resulterer i en tro på subjektets autonomi og egen transparens. Subjektet opleves som en *causa sui* – som en i sig selv uundgåelig illusion, så snart operationen er fuldført. Det psykoanalytiske udgangspunkt er den rest, som produceres af operationen; psykoanalysen afviser ikke bruddet, den tilføjer blot en rest. Det rene brud er altid urent; det kan ikke producere et fejlfrit indre [...]. Kort sagt, subjektet er præcist umuligheden af at blive et subjekt – det psykoanalytiske subjekt er umuligheden af at blive et althusserisk” (Dolar 1993: 77f).

Da Althusser reducerer subjektet til at være et produkt af ideologien (til en subjektposition), kan han ikke besvare spørgsmålet om, hvorfor subjektet i det hele taget identificerer sig med det symbolske. For at gøre det må vi vende blikket fra strukturalismen til poststrukturalismen. For Althusser indløstes subjektets begær ved, at det indtager en subjektposition i den udstrækning, at subjektet hos Althusser har et begær og et ubevidste. Hos Lacan og Žižek derimod opnår subjektet aldrig en varig anerkendelse, da mødet med den anerkendende instans snarere rejser end besvarer spørgsmålet om, hvad *denne* begærer, dvs. spørgsmålet om, hvad subjektet skal præstere til gengæld for dets anerkendelse. Hvor Althusser fejler i sin brug af Lacan, er, at Lacan præcist ikke taler om anerkendelse, men om miskendelse (*méconnaissance*) (Dolar 1993: 80).

Den lacanianske psykoanalyses bidrag til det analysestrategiske perspektiv er her, at koble spørgsmålet om sproget/det sociale og subjektet på en ikke reductiv vis. Det manglende center, som karakteriserer den symbolske orden, har

sit modstykke i subjektets konstitutive mangel (qua dets ubevidste). Termen *det reelle* får her en hel ny betydning. I stedet for at være det virkeligt eksisterende, det som giver os sikkerhed og væren, bliver det reelle selve kilden til ustabilitet. Hermed også sagt, at psykoanalysens bidrag i høj grad består i at skubbe post-strukturalismen væk fra et eksklusivt fokus på sproget (det symbolske). Det centrale bliver netop samspillet mellem de tre ordner. I en filologisk parentes kan udviklingen af Lacans forfatterskab ses som en proces, hvor bevægelsen går fra et fokus på det symbolske i den tidlige del til et fokus på det reelle og dets effekter i den senere del. Žižeks bidrag er i den sammenhæng at drage de analysestrategiske konsekvenser af denne sene fase for undersøgelsen af politiske og kulturelle processer.

Historie og forandring

Strukturalismes lukkede strukturer er i sidste ende uforanderlige. Den grundlæggende analytiske ambition i strukturalismen er med andre ord at afdække stabile og vedvarende strukturer under en overflade af tilsyneladende forskel og variation (fx det transcendentale begærsobjekt som det objekt, hvorom alle "empiriske" objekter cirkulerer). Overgangen til poststrukturalisme indebærer imidlertid også et opgør med denne ambition, der hænger uløseligt sammen med opgøret med forestillingen om den centrerede struktur. Strukturer kan, og det er pointen, ikke stille sig uden for historien.

Grundlæggende kan man sige, at forandring inden for den taksonomiske analyse kun kan forstås som transformation eller variation inden for en struktur, der i sidste ende altid er identisk med sig selv. Egentlig kan vi i den forstand slet ikke tale om forandring hos strukturalismen: Hele projektet hviler på forudsætningen om, at udfyldelsen af funktioner måske nok kan variere, men at funktionerne forbliver de samme. Kombinations- og substitutionsreglerne definerer et udfaldsrum, der kan være en vis variation inden for, men det afgørende er reglernes almenhed og uforanderlighed. Grundlæggende er den analytiske interesse derfor altid at vise, at det tilsyneladende forskellige – forskellige myter, slægter, modeluner, politiske økonomier – i realiteten er variationen inden for et udfaldsrum, der er styret af de samme regler (Frank 1989: 65).

Poststrukturalismens kritik af den lukkede struktur kan således både pege i retning af den tomme betegner og af historiske studier af strukturers forandring. De analysestrategiske temaer er forbundet i den samme grundlæggende

kritik, men de praktiseres ikke nødvendigvis sammen. I den konkrete udfoldelse af disse temaer i forskellige analyser ser vi både eksempler på en sammenknytning af de to temaer og på analyser, der stort set udelukkende koncentrerer sig om det ene tema.

Den, der mest indgående har søgt at forfølge poststrukturalismens historiske spor og spørgsmålet om strukturel forandring, er uden tvivl Michel Foucault. Sat lidt på spidsen kan man sige, at poststrukturalismen hos Foucault udspiller sig som et spørgsmål om, hvordan der kan bedrives en anden form for historieskrivning end den etablerede. På trods af den visse steder vedtagne opdeling af Foucaults forfatterskab i faser forekommer det klart, at denne historiske ambition er til stede fra start til slut. Som regel beskrives Foucaults historiske metode som genealogi med henvisning til den inspiration, han finder i Nietzsches anvendelse af dette begreb. Genealogisk analyse kan grundlæggende forstås som den historiske analyse af de kontingente mulighedsbetingelser for en nutidig hændelse eller begivenhed, eller med andre ord som forsøget på at "opløse samtidens selvfølgeligheder ved hjælp af historien" (Andersen 1999: 57).

For Foucaults er historieskrivning grundlæggende en historie uden forklaringer. Man kan sige, at den tomme betegner og analysen af denne kaster en skygge af nødvendighed ind over den historiske analyse, som Foucault ønsker at frigøre sig fra. I Foucaults historieskrivning er historien derfor altid markeret af brud og overgange mellem strukturelle komplekser, vi generelt kan kalde for diskursformationer. Den enkelte formation kan grundlæggende forstås som et centerløst netværk, en "regularitet i spredning" som det også hedder (Foucault 1972: 37f). Man kan ganske vist fremhæve, at Foucault i sit senere forfatterskab blev mere og mere optaget af at indsætte sin historiske metode i et magtanalytisk perspektiv og dermed potentielt åbner for, at historiske konfigurationer kan indskrives i en overgribende logik, men heller ikke det synes at tilskrive det historiske brud nogen form for nødvendighed. Resultatet er snarere, at niveauet for afgørende historisk forandring forskydes til niveauet for de grundlæggende magtformationer, vi kan kalde for dispositiver.

Med genealogien ser vi også udpegningen af singularitet (og historicitet) som et afgørende tema. Genealogi kan grundlæggende forstås som en historisk analyse bedrevet med det formål at demonstrere enhver historisk periodes (og i sidste ende altså nutidens) singularitet. Foucault kæder flere gange den genealogiske ambition sammen med begrebet om det singulære: "Det drejer sig om at

få en singularitet til at træde frem, dér hvor man ville være fristet til at henviser til en historisk konstant, et umiddelbart antropologisk grundtræk eller en kendsgerning, der er lige gældende for alle. Man må vise, at det ikke var så nødvendigt, som det så ud til" (Foucault 1978, gengivet i Lübcke, Rendtorff, Raffnsøe og Diderichsen 2004: 219). Det singulære – eller det enestående – står her frem som den centrale analytiske ambition for et perspektiv orienteret mod kontingens frem for nødvendighed.

Hermed kan vi også øjne hovedlinjen i Gilles Deleuze eget projekt, der har gjort det singulære til sin ledestjerne, ikke mindst i sit samarbejde med Felix Guattari. For Deleuze og Guattari er det singulære begivenheden. Det er for så vidt tvivlsomt om Deleuze og Guattari overhovedet kan placeres inden for rammerne af en diskussion om analysestrategi, og det er således heller ikke noget tilfælde, at kapitlet om de to filosoffer afslutter denne antologi. Her er vi på grænsen for, hvad der overhovedet kan rummes inden for en diskussion, hvis dagsorden er jagten på analysestrategier. Men for så vidt vi kan tillade os identificere en analysestrategi hos Deleuze og Guattari, er dens grundlæggende formål at skabe begreber som begivenheder. Deleuze og Guattari kalder ikke dette for analysestrategi, men slet og ret for filosofi (Deleuze og Guattari 1994). Det er ud fra dette udgangspunkt, Deleuze og Guattari udfolder den særlige sprogtone, der myldrer med neologismer, bugtende strømme uden formålserklæringer eller forklaringer og abrupte tempo- og rytmeskift. For Deleuze og Guattari er det ikke nok at tale om alt det, der er blevet anderledes i det samme sprog. Sproget må sætte forskellen i verden, må blive til begivenhed, og derfor må sproget også sky alt det, poststrukturalismen hævder, at sproget og verden ikke er: regler, ubøjelig systematik og taksonomi. Det opgør med enhver totaliserende tendens, som det singulære indvarsler, kan kun udspilles gennem et sprog, der ikke er totalitært.

Antologiens kapitler

Formålet med antologiens tre første kapitler er at skitsere strukturalistiske grundpositioner ud fra den tidligere nævnte devise om, at poststrukturalister også er strukturalister. Vi sonder mellem tre relativt distinkte strategier, som vi har benævnt grammatisk analyse, psykoanalyse og semantisk analyse. Saussure er selvfølgelig på spil i dem alle, men hver strategi repræsenterer en egen udvikling af de spor, der ligger i denne urkilde. De to første kapitler præsenterer

terer variationer over den synkrone lingvistik, mens den semiotiske analyse trækker på den diakrone lingvistik. Det første af de tre kapitler, Andreas Beck Holms "Samfundslivets grammatik – strukturalistisk analysestrategi hos Saussure, Lévi-Strauss og Althusser" fremlægger den klassiske linje i den taksonomiske analyse fra Saussure til Lévi-Strauss og Althusser. Hvor den grammatiske analyse finder sine strukturer i det sociale, handler det i den strukturalistiske psykoanalyse om psykens strukturering som sprog. Denne analysestrategi introduceres der til i Lillian Munk Rösings "Psykoanalyse – Lacans formalisering af Freud". Særligt væsentlig er tanken om en art isomorfi mellem psyken og det sociale. Der lægges i kapitlet vægt på Lacans læsning af Saussure og på de konsekvenser en sproglig vending har for psykoanalysen. Peter Borums kapitel "Værdisemiotik – tegnenes samfundsliv hos Barthes og Baudrillard" introducerer til den semiotiske analyse. I begge tilfælde rettes fokus mod det tidlige forfatterskab, hvilket for Barthes vil sige omkring analysen af myter og lignende fænomener og for Baudrillard omkring analysen af konsumsamfundets produktion og forbrug af tegn.

De tre midterste kapitler introducerer til, hvad man kunne karakterisere som de klassiske poststrukturalistiske analysestrategier. Det handler om at identificere de distinkte strategier, der vokser ud af interesse for temporalitet og historicitet og implikationerne af dette for fx spørgsmålet om magt, for forskelstækning, paradokser osv. Analysestrategisk set kan dette betragtes som en forskydning i retning af det diakrone og metonymiske: mod forskelle, der gør en forskel, sådan som allerede den semiotiske analyse åbnede op for. I kapitlet "Dekonstruktion – anticentrisme og politisk polyfoni hos Derrida" præsenterer Adam Diderichsen en af poststrukturalismens klareste definerede strategier, formuleret netop med afsæt i udpegningen paradokset og temporaliteten som de to afgørende indvendinger mod strukturalismen. Som Derrida selv har fremhævet, opererer dekonstruktionen gennem to sammenhængende elementer, hhv. den tilsyneladende ahistoriske demonstration af logisk-formale paradokser og den historiske bevægelse gennem læsning af tekster, detaljerede fortolkninger og genealogier. Kapitlet tager dette som afsæt for indkredsningen af dekonstruktionen som strategi, men fremlægger samtidig forskellige variationer over samspillet mellem de to elementer. Det historiske spor fortsættes i Sverre Raffensøe og Marius Gudmand Høyers kapitel "Dispositivanalyse – en historisk socialanalytik hos Foucault". Dispositivanalysen opfattes her som en strategi, der først og fremmest opstår ved forsøget på at læse Michel Foucaults værk

på tværs af de sædvanlige periodiseringer i en "arkæologisk" og en "genealogisk" fase. Dispositivanalysen knytter forskellige – og mere velkendte – elementer såsom diskurser, love, ytringer og sågar institutioner sammen i en overgribende magtanalytik, indrettet til studiet af samfundets skiftende magtdispositiver. Både for dekonstruktionen og dispositivanalysen må temporaliseringen af de taksonomiske strukturer ses i forhold til et kritisk sigte. Dette sigte er også præsent i, hvad vi har kaldt hegemonianalyse (eller ideologikritik) og som præsenteres i Allan Dreyer Hansens "Diskursteori – postmarxistisk hegemonianalyse hos Laclau". Diskursteori og hegemonianalyse indeholder for så vidt både dekonstruktive elementer og træk fra dispositivanalysen, men adskiller sig dels ved fastholdelsen af begreber som hegemoni og dels ved fastholdelsen af en normativ politisk teoretisering som et element i den analytiske praksis, jf. fx "det radikale demokrati". Det handler kort sagt om "kritikkens mulighed" og kritik som analysestrategisk praksis.

Antologien afsluttes med tre kapitler, som alle er karakteriseret ved, at de befinder sig i poststrukturalismens grænseland, eller i hvert fald udgør et yderligere skridt væk fra den klassiske strukturalisme. Man kan med en vis forsigtighed tale om en "anden generations poststrukturalisme", for så vidt at Gilles Deleuze og Felix Guattaris makkerskab til dels overlejrer Michel Foucaults værk, og Slavoj Žižeks udvikling af psykoanalysen i høj grad står på både den senere Lacans og ideologikritikkens skuldre. Endelig har vi inkluderet et kapitel om Niklas Luhmanns systemteori, da denne har en høj grad af familielighed med strukturalismen, fx manifesteret i betoningen af forskelstænkning og analyser af historisk givne semantikker. Blokken åbnes med Carsten Bagge Laustsens kapitel "Fantasmologi – Slavoj Žižek og det sociales analytik". Som i det beslægtede kapitel tre er det centrale forholdet mellem psyken og det sociales konstituering og følgelig, hvordan undersøgelsen af udvekslingsforholdet mellem disse størrelser giver en distinkt analysestrategi. Hvor kapitel tre direkte diskuterer Lacans arbejder, vil dette kapitel diskutere forsøgene på at udfolde dette program som sociologisk orienteret analysestrategi. I det følgende kapitel, "Medieanalyse og semantikanalyse – Niklas Luhmanns yndlingsstrukturer", søger Anders Esmark at vise, hvordan Niklas Luhmanns værk analysestrategisk set er båret af to analysestrategier, der er dybt forankrede i en forskydning af strukturbegrebet meget lig den, vi finder i de mere traditionelle repræsentanter for poststrukturalismen. De to analysestrategier er henholdsvis medieanalyse og semantisk analyse. Antologien afsluttes med Martin Fuglsang, Michael Peder-

sens og Bent Meier Sørensen, kapitel "Skizoanalysens kartografiske optegnelser – om det sociale morfologi hos Gilles Deleuze og Félix Guattari". Kapitlet behandler Gilles Deleuze og Felix Guattaris værk. Grundlæggende kan parrets værk betragtes som en genfortolkning af poststrukturalismens projekt ud fra en radikal immanensfilosofi. Værket blander analysesstrategisk set elementer af både dekonstruktion, dispositivanalyse og ideologikritik, men ikke desto mindre træder en selvstændig analytik frem, ikke mindst fordi elementerne hele tiden blandes ud fra den begrebsaktivistiske flair for størrelser som "kroppen uden organer", "rhizomer" og "flugtlinier".

Litteratur

- Andersen, Niels Åkerstrøm (1999): *Diskursive analysestrategier: Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Barthes, Roland (1967 [1964]): *Elements of Semiology*. London: Jonathan Cape.
- Barthes, Roland (1970 [1969]): "Er maleriet et sprog?" i Peter Madsen (red.): *Strukturalisme – en antologi*. København: Rhodos, pp. 190-193.
- Belsey, Catherine (2002): *Poststructuralism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Burr, Vivienne (1995): *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Börjesson, Mats (2003): *Diskurser och konstruktioner: en sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Deleuze, Gilles (1998 [1967]): "How do we recognize structuralism?" i Charles J. Stivale (red.): *The Two-Fold Thought of Deleuze and Guattari*. New York: The Guilford Press, pp. 251-282.
- Deleuze, Gilles og Felix Guattari (1994 [1991]): *What is Philosophy*. London: Verso.
- Derrida, Jacques (1978 [1967]): *Writing and Difference*. London: Routledge.
- Descombes, Vincent (1986 [1877]): *Moderne fransk filosofi*. Århus: Modtryk.
- Dews, Peter (1987): *Logic of Disintegration. Post-structuralist Thought and the Claims of Critical Theory*. London: Verso.
- Dolar, Mladen (1993): "Beyond Interpellation" i *Qui Parle*, årg. 6, nr. 2, pp. 75-96.
- Ducrot, Oswald og Tzvetan Todorov (1979 [1972]): *Encyclopedic dictionary of the sciences of language*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Dyrberg, Torben Bech, Allan Dreyer Hansen og Jacob Torfing (red.) (2000): *Diskursteorien på arbejde*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Esmark, Anders, Carsten Bagge Laustsen og Niels Åkerstrøm Andersen (red.) (2005): *Socialkonstruktivistiske analysestrategier*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Foucault, Michel (1972 [1969]). *The Archeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1985 [1983]): "Strukturalisme og poststrukturalisme" (interview af Gerard Raulet) i Schmidt, Lars-Henrik og Jens Erik Kristensen (red.): *Foucaults blik*. Århus: Modtryk, pp. 28-46.

- Frank, Manfred (1989 [1984]): *What is Neostructuralism?* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Heredstveit, Daniel og Tore Bjørge (1988): *Politisk Kommunikation*. København: Samfundslitteratur.
- Hyldgaard, Kirsten (1998): *Fantasien til afmagten. Syv kapitler om Lacan og filosofien*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Jacobsen, Roman (1971): "Two aspects of language and two types of aphasic disturbances" i Roman Jacobsen og Maurice Halle (red.): *Fundamentals of Language*. Hague og Paris: Mouton, pp. 67-96.
- Jørgensen, Marianne Winter og Louise Phillips (1999): *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Lacan, Jacques (1977 [1966]): *Écrits. A Selection*. London: Routledge.
- Laclau, Ernesto (1990): *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Laustsen, Carsten Bagge og Anders Berg-Sørensen (red.) (1999a): *Den ene, den anden, det tredje. Politisk identitet, andethed og fællesskab i moderne fransk tænkning*. København: Politisk Revy.
- Laustsen, Carsten Bagge og Anders Berg-Sørensen (1999b): "Samtidigsdiagnose, regeringskunst og etik – Træk af moderne fransk politisk tænkning" i Carsten Bagge Laustsen og Anders Berg-Sørensen (red.). *Den ene, den anden, det tredje. Politisk identitet, andethed og fællesskab i moderne fransk tænkning*. København: Politisk Revy, pp. 7-22.
- Lévi-Strauss, Claude (1969 [1949]): *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
- Lévi, Strauss, Claude (1968 [1958]): *Structural Anthropology*. London: Penguin.
- Lübcke, Poul, Jacob Dahl Rendtorff, Sverre Raffnsøe og Adam Didrichsen (2004): *Fransk filosofi: engagement og struktur*. København: Politikens Forlag.
- Mortensen, Nils (2003): *Det paradoksale samfund*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rasmussen, René (1994): *Lacans Psykoanalyse. En indføring*, København: Munksgaard.
- Saussure, Ferdinand de (1983 [1916]): *Course in General Linguistics*. Chicago: Open Court.
- Titscher, Stefan, Michael Meyer, Ruth Wodak og Eva Vetter (2002): *Methods of Text and Discourse Analysis*. London: Sage.
- Williams, Glyn (1999): *French Discourse Analysis: the method of post-structuralism*. London: Routledge.
- Wodak, Ruth og Michael Meyer (red.) (2002): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- Žižek, Slavoj (1994): "The Specter of Ideology" i Slavoj Žižek (red.): *Mapping Ideology*, London: Verso, pp. 1-33.

